

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ЛЕКЦІЯ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Суспільство, громадянське суспільство, політична система суспільства»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін (протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Погрібний І.М.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

1. Поняття суспільства, класифікація його видів
2. Генеза поняття „громадянське суспільство”
3. Громадянське суспільство: поняття, ознаки
4. Структура громадянського суспільства
5. Політична система суспільства

Література:

- 1 Мала енциклопедія теорії держави і права. К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 368 с.
- 2 Оборотов Ю. М., Завальнюк В. В., Овчиннікова А. П. Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія. Фенікс, 2019. С. 420.
- 3 Проблеми теорії та історії держави і права : зб. статей / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.. Львів; К. : ЛьвДУВС, 2011. 164 с.
- 4 Кузьмін, С.А. Теорія держави та права в питаннях і відповідях : посібник. - Київ : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2015. 122 с.
- 5 Дудаш Т. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції / Т. Дудаш // Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка . 2010 . С. 19-24
- 6 Дроботова Т. Правові ознаки демократичного державно-правового режиму: актуальні питання систематизації / Т. Дроботова // Юридична Україна . – 2010 . - № 1 . - С. 34 - 41.
- 7 Жаровська І. М. Громадський контроль як інтегральна складова у концепті владних відносин сучасної держави і громадянського суспільства / І. М. Жаровська // Часопис Київського університету права . 2012 . №3 . С. 14-17
- 8 Заворотченко Т. М. Загальна характеристика системи політичних прав і свобод людини й громадянина в Україні / Т. М. Заворотченко // Часопис Київського університету права . – 2012 . №3 . С. 17-21.
- 9 Задорожня Г. В., Задорожний Ю. А. Гарантії забезпечення соціального захисту прав людини / Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний // Часопис Київського університету права . 2012 . №3 . С. 100-104.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

Поняття суспільства, класифікація його видів

«Суспільство» один із термінів літературної мови, котрий є близьким, але не тотожним, приміром, таким термінам як „спільнота”, „громада”. Традиційно «суспільство» розуміється як певна сукупність людей,

об'єднаних системою суспільних відносин, серед яких насамперед необхідно виокремлювати виробничі відносини, котрі забезпечують вітальні потреби людей, мають відношення до первинної, матеріальної життєдіяльності людей. Під суспільними відносинами розуміють різного роду зв'язки (економічні, духовні тощо) між соціальними групами, соціальними структурами, зв'язки усередині соціальних груп, соціальними структур. В літературі нерідко наголошують, що суспільство являє собою історично сформовану, на основі спільної діяльності людей, яка забезпечує відтворення матеріальних умов їх життя, відносно стійку систему суспільних відносин, усталеність котрих підтримується, приміром, силою звичаїв, традицій, законів. В літературі іноді розуміють суспільство і як певну, історично сформовану систему форм спільної діяльності людей.

З'ясування природи суспільства припускає необхідність зосередження уваги на тому, що одне суспільство від іншого відрізняють насамперед конкретно-історичні суспільні відносини, притаманні даному суспільству (приміром, капіталістичному або соціалістичному). Держава і право завжди закріплюють, підтримують, забезпечують відтворення конкретно-історичної системи суспільних відносин в даній країні. Характер, сутнісні ознаки системи суспільних відносин, притаманних конкретному суспільству мають пряме відношення до розрізнення тих чи інших видів суспільства. Так, приміром, з огляду на ті чи інші критерії можна характеризувати класове і безкласове суспільство; закрите або відкрите суспільство; аграрне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне суспільство; рабовласницьке, феодальне, капіталістичне, соціалістичне суспільство; громадянське, квазігромадянське, тоталітарне суспільство. Суспільство «громадянське» і «тоталітарне» за своїми основними ознаками протиставляються одне одному.

Гене́за поняття „громадянське суспільство”

З огляду на „громадянське суспільство” тієї чи іншої країни, що має відношення насамперед до «західної цивілізації», формування та розвиток громадянського суспільства як поступовий історичний процес займає низку століть, має прямий зв'язок з виникненням буржуазних суспільних відносин, затвердженням принципу формальної рівності. Шлях західної цивілізації до громадянського суспільства був відмічений гострими та тривалими соціальними, політичними та ідеологічними конфліктами, включаючи серію великих політичних революцій. Це був процес не тільки економічної, соціальної та політичної, але й соціокультурної, духовної та морально-етичної трансформації.

У XIX ст. у країнах Західної Європи прискорилися процеси диференціації різних сфер громадського життя, відбулося їх звільнення від всеохоплюючої державної влади, істотно зросла роль автономного та незалежного індивіда з невід'ємними правами та свободами. Словосполученням „громадянське суспільство” підкреслювалась уся різноманітність неполітичних (приватних) відносин, що складалися без контролюючого впливу держави.

Поняття „громадянське суспільство” з'явилося у працях Т. Гоббса, Дж. Локка та отримало розвиток у роботах Ж.Ж.Руссо, Ш.Л. Монтеск'є, Е. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса та інших філософів.

Т. Гоббс (1588 – 1679 рр.) почав використовувати поняття „громадянське суспільство” у прямій постановці, хоча й непослідовно: в одних випадках він ототожнює громадянське суспільство з державою, в інших - роз'єднує.

Джон Локк (1632 -1704 рр.), активно використовуючи поняття „громадянське суспільство”, проголошує примат громадянського суспільства над державою. Основою суспільства, у тому числі громадянського, він вважає власність. Політична влада трактується Локком як право людей створювати закони для регулювання та збереження власності. Основна мета об'єднання громадян у державу – збереження їх

власності. Тому держава не є вічним атрибутом суспільства і виникає не певному етапі розвитку громадянського суспільства, коли у членів суспільства виникає у тому необхідність.

Ш.Л. Монтеск'є (1689 – 1755 рр.) розглядав громадянське суспільство як результат історичного розвитку, ступінь історії після природного стану, сім'ї, „героїчного часу”. Громадянське суспільство, за Монтеск'є, є суспільство ворожнечі людей один з іншим, яке для нейтралізації цієї ворожнечі перетворюється у державу. Однак державність не тотожна громадянському суспільству. Монтеск'є розрізняє закони цивільні та державні (політичні). Цивільні закони регламентують відносини, що існують у громадянському суспільстві: відносини власності, добровільних об'єднань громадян та ін. Державні закони регламентують, головним чином, політичні права громадян. Монтеск'є вказує на діалектичну єдність та протиріччя законів громадянського суспільства та держави, вважаючи, що зникнення однієї із сторін цієї єдності невпинно призведе до великих суспільних потрясінь.

Значно поглибив уявлення про громадянське суспільство Е. Кант (1724 – 1804 рр.). За його думкою, громадянське суспільство засноване на наступних апріорних принципах: 1) свобода члена суспільства як людини; 2) рівність його з іншими як підданого; 3) самостійність члена суспільства як громадянина.

Принципово новими положеннями збагачує розгляд проблем громадянського суспільства Г.В.Ф. Гегель (1770 – 1831 рр.). Він дійшов висновку, що громадянське суспільство уявляє собою особливу стадію у діалектичному русі від сім'ї до держави у процесі тривалої та складної історичної трансформації від середньовіччя до нового часу. Згідно з Гегелем, громадянське суспільство виступає як система індивідів, за допомогою праці задовольняючих власні потреби та потреби інших. Фундаментом громадянського суспільства є приватна власність, спільність інтересів, загальна формальна рівність громадян, захищеність людей від

випадковостей. На відміну від своїх попередників Гегель розглядає громадянське суспільство та державу як самостійні інститути. У державі представлена загальна воля громадян. Громадянське суспільство є сферою особистих, приватних інтересів громадян. За думкою Гегеля, громадянське суспільство та держава у своїй суперечливій єдності можуть існувати тільки на основі множинності станів, тобто на розвинутій соціальній структурі.

Громадянське суспільство: поняття, ознаки

Поняття „громадянське суспільство” дозволяє розмежувати сфери політичного та неполітичного життя суспільства та використовується у двох значеннях.

У широкому сенсі громадянське суспільство – це сукупність неполітичних відносин (міжособистісних, сімейних, економічних, культурних, релігійних, національних), а також структур, що розвиваються поза рамок та без безпосереднього втручання держави. Система незалежних від держави асоціацій та відносин, створює умови для самореалізації індивідів та груп, задоволення їх повсякденних потреб.

У вузькому сенсі громадянське суспільство являє собою цивілізаційне становище суспільства, характерною ознакою якого є рівноправність особи (людини), співтовариства громадян та держави.

Поняття „суспільство” та „громадянське суспільство” нетотожні, останнє значно вужче від першого та молодше його на багато століть. Становлення та розвиток громадянського суспільства є особливим періодом в історії людства, держави та права. Суспільство, відмінне від держави, існувало завжди, однак не завжди воно було громадянським.

Ознаками громадянського суспільства є: економічна незалежність громадян; розвинута демократія; рівноправність громадян; забезпеченість прав та свобод громадян; вільне формування громадської думки, ідеологічний та політичний плюралізм; свобода створення та діяльності засобів масової інформації; високий рівень інтелектуального та психологічного розвитку членів суспільства, їх здатність до самодіяльності при включенні у той чи інший інститут громадянського суспільства.

Функції громадянського суспільства полягають у повному задоволенні матеріальних та духовних потреб людини, захисті приватної сфери життя людей, стримування політичної влади від абсолютного свавілля, стабілізації суспільних відносин та процесів.

Зasadничим чинником життєдіяльності громадянського суспільства є наявність у кожного його члена власності, оскільки це – фундаментальна

умова свободи особистості. Важливим фактором успішного функціонування громадянського суспільства є наявність розвинутої соціальної структури, що відображає усю різноманітність інтересів різних груп та станів. Соціальна структура повинна мати добре розвинуті вертикальні й особливо горизонтальні зв'язки. При розмитій соціальній структурі індивід зв'язаний з державою напряду, а це істотно обмежує можливості реалізації його особистих прав та свобод. Наступною умовою життєдіяльності громадянського суспільства є високий рівень соціального, інтелектуального та психологічного розвитку особистості, її внутрішньої свободи та здатності до самодіяльності при включенні у той чи інший інститут громадянського суспільства. Ця умова досягається та реалізується у результаті тривалих процесів еволюційного та революційного розвитку суспільства.

Поняття „громадянське суспільство”, як правило, використовується у співставленні з поняттям „державна”. Ці поняття відображають різні сторони життя суспільства, що протистоять один одному. Громадянське суспільство складає сферу абсолютної свободи приватних осіб у відносинах один з одним. Це соціальний, культурний та економічний простір, у якому взаємодіють вільні індивіди, що реалізують приватні інтереси та здійснюють індивідуальний вибір. Державна, навпаки, представляє собою простір тотально регламентованих взаємовідносин політично організованих суб'єктів: державних структур, політичних партій, груп тиску і т.д.

Громадянське суспільство існує та функціонує у діалектичній, суперечливій єдності з державою. При демократичному режимі воно тісно взаємодіє з державою, при авторитарному та тоталітарному режимах перебуває у пасивній або активній опозиції. Державна може значно обмежити життєдіяльність громадянського суспільства, однак знищити його вона не здатна: громадянське суспільство є первісним щодо держави, його фундаментом. У свою чергу громадянське суспільство може суттєво

обмежити функції держави, однак підмінити державу на сучасному етапі суспільство не здатне. Громадянське суспільство за своєю природою є суспільством неполітичним. По це свідчить історичний досвід його існування. Однак сьогодні у світі активної внутрішньої, зовнішньої політики та міжнародної політики, що проводиться державами, громадянське суспільство вимушено займатися політикою, у той мірі, в якій спонукає його до цього об'єктивна реальність. У надрах громадянського суспільства можуть виникати та виникають політичні об'єднання, у різній мірі політизуються громадські організації та рухи.

Становленню громадянського суспільства сприяють три фактори: правовий характер держави, культурне становище суспільства та перетворення підданих держави у вільних громадян.

Основною перешкодою розвитку громадянського суспільства є домінування держави над суспільством. Першість держави, його верховенство щодо особистості призводить до підкорення та руйнування громадянського суспільства. Домінування держави проявляється у звуженні публічної сфери, громадянських ініціатив та збільшенні обов'язків індивіда перед державою на шкоду правам та свободам громадян.

В умовах демократії громадянське суспільство добивається децентралізації державної влади за рахунок передавання частини владних повноважень органам місцевого самоврядування та намагається здійснювати безконфліктну взаємодію з державою. У своєму розвитку громадянське суспільство впливає на формування та закріплення демократичних інститутів державної влади, сприяє реалізації інституту прав людини та формуванню відкритих політичних систем.

Громадянське суспільство та держава взаємодоповнюють один іншого. Без зрілого громадянського суспільства неможлива побудова правової демократичної держави, оскільки саме свідомі, вільні громадяни здатні створювати найбільш раціональні форми людського співжиття. З

іншого боку, правова держава є чинником, що сприяє перетворенню суспільства у громадянське ціле. Якщо громадянське суспільство виступає міцною опосередкованою ланкою між вільним індивідом та централізованою державною волею, то держава прикликана протистояти дезінтеграції, хаосу, кризі та забезпечувати умови для реалізації прав та свобод автономної особистості.

У реальному житті поділ громадянського суспільства та держави достатньо умовний, однак у науці він необхідний для розуміння механізмів суспільного життя, ступеню свободи та несвободи індивідів, рівня політичного розвитку.

Структура громадянського суспільства

Громадянське суспільство являє собою складну багаторівневу систему невіддільних зв'язків та інститутів. Вона складається із сукупності

міжособистісних відносин, які розвиваються без втручання держави, а також розгалуженої системи незалежних від держави громадських інститутів, що реалізують повсякденні індивідуальні та колективні потреби. Оскільки повсякденні інтереси громадян не рівнозначні, то й сфери громадянського суспільства мають певну супідрядність, яку умовно можна виразити наступним чином.

Базові (первісні) потреби у їжі, одязі, житлі тощо, які забезпечують життєдіяльність індивідів, задовольняються завдяки виробничими відносинами, що складають перший рівень міжособистісних взаємозв'язків. Ці потреби реалізуються через такі громадські інститути, як професійні, споживчі та інші об'єднання та асоціації.

Потреби у продовженні роду, здорові, вихованні дітей, духовному удосконаленні, вірі, інформації, спілкуванні тощо реалізують комплекс соціокультурних взаємовідносин. Вони утворюють другий рівень міжособистісних відносин. Потреби даного рівня задовольняються в рамках таких інститутів, як сім'я, церков, освітні та наукові установи, творчі спілки, спортивні товариства тощо.

Третій, вищий рівень між особистісних відносин складають потреби у політичній участі. Цей рівень передбачає сформованість у індивіда конкретних політичних позицій. Політичні вподобання індивідів та груп реалізуються за допомогою політичних партій, груп інтересів, суспільних рухів.

Важливою складовою громадянського суспільства є вільні засоби масової інформації. Громадянське суспільство завжди приділяє велику увагу фактам обмеження свободи слова та послідовно бореться зі спробами цензури сфері ЗМІ.

Отже, громадянське суспільство та його взаємовідносини з державою характеризуються наступними моментами:

- становлення та розвиток громадянського суспільства пов'язується з формуванням буржуазних суспільних відносин, затвердженням принципу формальної рівності;
- громадянське суспільство базується на приватній та інших формах власності;
- громадянське суспільство існує поряд з державою як відносно самостійна сила, що протистоїть державі, та перебуває з останньою у суперечливій єдності;
- громадянське суспільство уявляє собою систему, що побудована на основі горизонтальних зв'язків між суб'єктами (принцип координації) і якій властива самоорганізація;

Політична система суспільства

Держава — не тільки результат розвитку суспільства, а й чинник формування політичної системи суспільства.

Політична система суспільства є упорядкованою на засадах права системою всіх політичних явищ, що функціонують і взаємодіють (або протидіють) у суспільстві з метою завоювання, утримання або участі у політичній владі; це механізм організації і функціонування політичної влади.

Держава хоча й найважливіша, але не одна лише політична організація в суспільстві. До складу політичної системи суспільства входять такі недержавні громадські об'єднання, як партії, професійні спілки, жіночі організації, громадські рухи, інститути громадської думки та ін.

Елементи політичної системи суспільства:

- суб'єкти політики — держава, політичні партії, політичні рухи, громадські об'єднання та ін.;
- політичні норми і принципи;
- політичні відносини;
- політична ідеологія, свідомість, погляди, культура;
- зв'язки між названими елементами.

Взаємодія елементів (компонентів) політичної системи суспільства дозволяє виділити п'ять підсистем її функціонування.

1. Інституціональна — суб'єктний склад (народ, соціальні верстви, політичні партії, громадські організації та інші об'єднання громадян, трудові колективи, держава та ін.).

2. Нормативна (регулятивна) — система політичних (а також правових) норм і принципів, що регулюють відносини між народами, соціальними групами, партіями, політичними лідерами.
3. Функціональна — політичні відносини, політичний процес, політичний режим, оскільки через них формується, змінюється, здійснюється політика.
4. Ідеологічна — політична ідеологія, свідомість, погляди, культура, можливість громадянина оцінити політичне буття і обрати варіант поведінки.
5. Комунікативна — інтегративні (об'єднуючі) зв'язки всіх підсистем функціонування політичної системи суспільства в цілому.

Кожна із самостійних частин — ланок політичної системи суспільства має власну структуру, свої принципи організації та діяльності, самостійність у вирішенні питань, що належать до їх внутрішніх і зовнішніх справ.

Зазначені елементи і частини об'єднуються в єдину політичну систему категорією «політична влада».

Особливе місце в політичній системі суспільства належить державі, оскільки вона є головним засобом досягнення цілей, що постають перед суспільством, концентрує в собі різноманіття політичних інтересів, надає усталеність політичній системі за допомогою впорядкування її діяльності.

Ознаки держави, що відрізняють її від громадських об'єднань:

- 1) у кожній політичній системі суспільства може існувати лише одна держава, а громадських об'єднань — багато;
- 2) держава — організація всього населення, а громадські об'єднання — частини населення;

- 3) лише держава є одноособовою повновладною організацією в масштабі всієї країни, здатною захистити основні права і свободи всіх осіб, що перебувають на її території;
- 4) лише держава має у своєму розпорядженні спеціальний апарат, який займається управлінням громадськими справами;
- 5) лише держава має у своєму розпорядженні спеціальні установи та заклади примусового характеру і має монопольне право застосовувати примус на своїй території; громадські об'єднання позбавлені цих ознак;
- 6) лише держава має монопольне право видавати юридичні норми, обов'язкові для всього населення, і забезпечувати їхню реалізацію. Громадські об'єднання приймають програми, статuti, поточні рішення, що мають внутрішньоорганізаційне значення;
- 7) лише держава має монопольне право встановлювати і стягувати податки, формувати загальнонаціональний бюджет;
- 8) лише держава є офіційною особою (представником усього народу) всередині країни і на міжнародній арені — суверенною організацією. Громадським організаціям такі якості і функції не властиві. Вони вирішують локальні за своїм змістом та обсягом завдання у суворо визначеній сфері громадського життя.

Об'єднання громадян тією чи іншою мірою беруть участь у політичному житті суспільства, у політичних відносинах із державою і, відтак, взаємодіють (співробітничать або конфліктують) із нею.

Взаємовідносини держави і об'єднань громадян мають правовий характер.

Об'єднання громадян — це добровільне громадське формування людей, створене на основі спільності інтересів для реалізації своїх прав і свобод.

Об'єднання громадян не є об'єктами управління з боку державних структур, їх діяльність визначається статутом (положенням), цілями і завданнями їх створення, що не виходять за рамки закону. Беручи участь у соціально-політичному і культурному житті суспільства і держави, громадські організації та їх об'єднання реалізують права, передбачені статутами (положеннями).

До громадських об'єднань можна віднести політичні партії, соціально-економічні і соціально-культурні об'єднання, масові громадянські рухи, асоціації, релігійні організації тощо. Основними з них є політична партія і громадська організація.

Політична партія — добровільне об'єднання людей, що виражають волю певних соціальних груп, які прагнуть домогтися або утримати державну владу, впливають на політику держави відповідно до програми і статуту своєї діяльності.

В Україні членами політичної партії можуть бути лише її громадяни. Реєстрація політичної партії провадиться Міністерством юстиції України.

Громадська організація — добровільне об'єднання людей, створене ними для досягнення особистих і громадянських цілей, що діє на засадах самоорганізації, самоврядування, самооплати (спілки, товариства, групи, об'єднання, не засновані урядом або міждержавною угодою). Наприклад, профспілки - громадські організації, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Профспілки створюються без безпосереднього дозволу на засадах вільного вибору їх членів.

В Україні громадська організація реєструється Міністерством юстиції, місцевими органами виконавчої влади, виконавчими комітетами сільських, селищних, міських Рад народних депутатів.

Усі громадські об'єднання рівні перед законом.

Держава (в особі державних органів і посадових осіб):

- 1) встановлює юридичні норми, які визначають порядок їх офіційного визнання (легалізації) шляхом реєстрації;
- 2) реєструє об'єднання громадян і встановлює їх ідентифікаційний код. В Україні діють Українська республіканська партія, Народно-демократична партія, Партія зелених, Соціалістична партія та ін., Спілка адвокатів, Наукове товариство ім. Тараса Шевченка тощо;
- 3) забезпечує дотримання прав і законних інтересів об'єднань громадян;
- 4) здійснює контроль і нагляд за відповідністю діяльності об'єднань громадян зареєстрованому статуту:

нагляд за виконанням і дотриманням законності здійснюють органи прокуратури;

контроль над джерелами і розмірами надходжень і сплатою податків здійснюють фінансові органи і органи державної податкової адміністрації;

- 5) передбачає відповідальність уповноважених осіб громадських об'єднань за порушення законодавства;
- 6) не втручається у діяльність громадських організацій, тому що вони не є об'єктами державного управління;
- 7) створює режим найбільшого сприяння для їх функціонування: наділяє певними пільгами або зовсім звільняє від податків, або надає дотації і кошти.

Громадські об'єднання можуть:

1) допомагати державі вирішувати завдання економічного, соціального, культурного будівництва шляхом прийняття спільних політичних рішень із державними органами. Наприклад, «Спілка лідерів місцевої і регіональної влади України» (громадська організація, створена в 1999 р.) підписала разом із Президентом «Декларацію про державну регіональну політику», спрямовану на реформування державного устрою країни;

2) брати участь у різних видах політичної діяльності шляхом створення спільних комісій із державними органами;

3) брати участь у формуванні (висувати кандидатуру, проводити передвиборну агітацію тощо) корпусу депутатів представницьких органів державної влади, тобто бути суб'єктами фундаторської діяльності держави;

4) бути з ряду питань суб'єктами правотворчої діяльності держави (наприклад, укладення колективного договору);

5) вносити пропозиції до органів державної влади (наприклад, ініціативні законопроекти через народних депутатів до Верховної Ради);

6) бути з ряду питань суб'єктами правозастосовної (складання протоколу про адміністративні правопорушення) і контрольно-наглядової (робота громадянських інспекторів охорони природи) діяльності держави;

7) проводити масові заходи (демонстрації, мітинги тощо);

8) захищати права членів організації в державних органах та ін. Громадські об'єднання не можуть:

1) втручатися в діяльність одне одного;

2) втручатися у діяльність державних організацій і посадових осіб. Так, організаційні структури політичних партій не можуть створюватися і діяти в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого

самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях (ст. 37 Конституції України);

3) мати воєнізовані формування (ст. 37 Конституції України);

4) підмінювати діяльність комерційних (господарських) організацій, ставити перед собою мету одержання прибутку або створюватися з цією метою і забороняються:

громадські організації і партії, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення (ст. 37 Конституції України).

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку. Громадські організації діють у рамках правового режиму, встановленому державою. Якщо держава — це суверенна політична організація всього народу, то партії, інші громадські організації — лише учасники здійснення політичної влади. Вони виражають волю своїх членів, груп людей, певних верств суспільства, діють у рамках закону і не мають державно-владних повноважень.

Корпорація — це добровільне (на основі договору) об'єднання людей з метою виконання якої-небудь соціально корисної діяльності, воля якого визначається груповими інтересами індивідів, що входять до його складу, і яке організаційно і у майновому відношенні діє зовні як єдине ціле від свого імені. Це визначення є загальним для об'єднань громадян —

комерційних і некомерційних. Об'єднання громадян, про які йшлося в попередньому параграфі, — недержавні і некомерційні.

Поділити організації на комерційні і некомерційні можна за критерієм — чи мають вони на меті отримання прибутку або ні. Ця відмінність має принципове значення і у податковому відношенні: некомерційні організації одержують певні пільги, або зовсім звільняються від податків, або одержують дотації і кошти від держави.

Комерційні корпорації створюються для виконання діяльності, яка приносить прибуток, тобто підприємницької діяльності. Це об'єднання не лише людей, але й капіталів (майна). У сучасному законодавстві інших країн досить докладно регламентуються різні сторони бізнесу, включаючи активність багатоманітних громадянських асоціацій підприємців (спілок підприємців, торгово-промислових палат, спілок роботодавців, лобістських асоціацій та ін.). Чинні конституції світу набагато частіше говорять про спілки підприємців (безвідносно до їх видів), ніж про окремі види підприємницьких організацій.

Колективне утворення стає корпорацією, якщо набуває статусу юридичної особи. Статус юридичної особи суб'єкт підприємницької діяльності в Україні одержує після державної реєстрації або у виконавчих комітетах міських, районних (у місті) Рад народних депутатів, або в органах державної адміністрації, а також після присвоєння йому в органах державної статистики ідентифікаційного коду і включення до Єдиного Державного Реєстру Підприємств і Організацій України.

Комерційні корпорації займаються бізнесом, який може мати для суспільства як позитивні, так і негативні наслідки. У силу цього держава змушена впливати на бізнес. Ринок у сучасному світі давно вже не є механічним породженням приватної власності. Правила для суб'єктів ринку, керуючись об'єктивними законами економіки, встановлює держава.

Визначення правил гри на ринку, забезпечення досягнення суспільних результатів (економічний ріст, зниження інфляції, безробіття) — складові економічної функції держави.

Необхідність управління бізнесом, його планування — головне завдання держави. Існує система державних засобів управління, що підтримують усю систему бізнесу, систему комерційних корпорацій. В Україні розроблена Програма державної підтримки підприємництва (1993 р.). Відповідно до ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції.

Лише в межах цих правових рамок комерційні корпорації можуть функціонувати самостійно.

Відносини держави з комерційними корпораціями будуються часто на основі партнерства, певна річ, у межах повноважень відповідних владних структур.

Держава (в особі державних органів і посадових осіб) діє відносно комерційних корпорацій багато в чому так само, як і не-комерційних громадянських об'єднань.

Держава (в особі державних органів і посадових осіб):

- 1) встановлює коло суб'єктів, які мають право займатися підприємницькою діяльністю;
- 2) встановлює юридичні норми, які визначають порядок офіційного визнання (легалізації) комерційних організацій шляхом реєстрації;

3) реєструє комерційні об'єднання громадян і встановлює їх ідентифікаційний код в органах державної статистики (в Україні — Єдиний Державний Реєстр Підприємств і Організацій України);

4) гарантує комерційним організаціям рівні права і створює рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Забезпечення зазначеними ресурсами відбувається лише за умови виконання комерційною організацією робіт і поставок для державних потреб;

5) забезпечує дотримання прав і законних інтересів комерційних об'єднань громадян, офіційно встановлених, — гарантує недоторканність майна і забезпечує захист прав власності;

6) здійснює контроль і нагляд за відповідністю діяльності комерційних організацій зареєстрованому статуту:

- нагляд за виконанням і дотриманням законності здійснюють органи прокуратури;

- контроль за джерелами і розмірами надходжень і сплатою податків здійснюють фінансові органи і органи державної податкової адміністрації;

7) передбачає відповідальність уповноважених осіб комерційних організацій за порушення законодавства;

8) не втручається безпосередньо в діяльність комерційних організацій, оскільки вони не є об'єктами державного управління, проте законодавче забезпечує свободу конкуренції між ними, захищає споживача від проявів недобросовісної конкуренції і монополізму;

9) створює режим найбільшого сприяння для функціонування комерційних організацій: передає державне майно, наділяє земельними ділянками і

цільовими кредитами — короткостроковими і довгостроковими, надає систему заохочень (певний час не стягувати податки), створює внутрішній і зовнішній ринок для суб'єктів підприємницької діяльності.

Ф Забороняється заняття підприємницькою діяльністю таким категоріям громадян:

- військовослужбовцям;
- посадовим особам органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, державного арбітражу, державного нотаріату;
- посадовим особам органів державної влади і управління, що покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств;
- особам, які відбувають строк покарання, до його закінчення;
- особам, які мають непогашену судимість за крадіжку, хабарництво та інші корисливі злочини.

Комерційні об'єднання покликані діяти щодо громадянського суспільства і держави в такий спосіб:

- сплачувати податки в установленому законом порядку;
- розвивати економіку держави, заповнюючи відповідні економічні ніші;
- розвивати національний бізнес, ділові відносини з іншими державами;
- сприяти підняттю рівня матеріального забезпечення громадян та ін.

Розглядаючи тісний взаємозв'язок і взаємозалежність суспільства і держави, громадських об'єднань і держави, комерційних корпорацій і держави, слід зважувати на те, що держава має відносну самостійність.

Відомо, що «абсолютної самостійності» ні в природі, ні в суспільстві бути не може, оскільки існує загальний взаємозв'язок процесів і явищ. Не може бути й «абсолютної залежності». Коли ми говоримо про державу як про «служу суспільства», це не означає, що ми представляємо її як слугу, маріонетку в грі зовнішніх умов, суспільних відносин. Якби держава не мала певної самостійності, своєї внутрішньої та зовнішньої свободи, вона була б пасивною, мертвою, а отже, зайвою ланкою в політичній системі суспільства, у громадянському механізмі. Поняття «відносна самостійність» держави покликано відбити активність держави у всіх сферах громадського життя. Зворотний вплив держави на суспільство є мислимим лише в рамках її відносної самостійності.

Відносну самостійність держави слід розглядати конкретно-історично, зважаючи на специфічні умови розвитку суспільства, його політичної системи та ін. У процесі науково-технічного і суспільного прогресу відносна самостійність держави зростає.

Знаходячись у певній залежності від зовнішніх чинників (економіки, класової боротьби, політики, ідеології), держава справляє на них зворотний вплив, що є однією з форм вияву її відносної самостійності. Іншою формою прояву відносної самостійності держави можна назвати підвищення держави над інтересами класів, що борються, виконання загальносоціальних завдань або її організаційну відокремленість від суспільства в цілому, наявність власної внутрішньої структури і функцій. Таких форм прояву відносної самостійності держави можна навести чимало, вони специфічні для різних країн кожної історичної епохи.

Крім того, у держави є своя логіка розвитку. Наявність особливих етапів розвитку держави є однією з форм прояву відносної самостійності. Держава додержується свого власного шляху розвитку, над яким має зверхність розвиток виробництва. Але держава, завдяки своїм власним

законам і фазам розвитку, справляє зворотний вплив на розвиток виробництва, що є однією з загальних (властивих всім історичним етапам) форм відносної самостійності держави.

Чи слушним буде ствердження, що «держава не має власної історії», оскільки її поява і подальший розвиток були обумовлені розвитком суспільства — економічним, соціальним, політичним? Ні, певна річ. Держава розвивається разом із суспільством і в той же час має свою історію. Аргументом на користь останнього твердження є відносна самостійність держави у вигляді різних форм її прояву.

Контрольні питання (питання для самоконтролю):

1. Яке значення має поняття «суспільні відносини» при з'ясуванні природи суспільства?

2. Якого роду відносини мають первинне значення при розумінні суспільства як сукупності людей, об'єднаних певною системою суспільних відносин?
3. У чому полягає зв'язок держави і права з системою суспільних відносин, притаманних даному суспільству?
4. Чи можна розрізняти додержавне і державно організоване суспільство?
5. Чи є підстави стверджувати про протилежність таких видів суспільства як «громадянське суспільство» і «тоталітарне суспільство»?
6. Які факти свідчать про генезу поняття «громадянське суспільство»?
7. Які основні ознаки характеризують суспільство як «громадянське суспільство»?
8. Які елементи можна виокремлювати в межах структури громадянського суспільства?
9. Що розуміють під політикою держави?
10. Яку структуру має політична система суспільства?